Varga László

Brassai Sámuel és kortársai

a magyar mondat hangsúlyozásáról

1. Brassai Sámuel a magyar mondat inchoatívumra és mondatzömre osztja (Brassai 1863-65. 297-306). Az É. Kiss Katalin-féle transzformációs generatív modellben ezek a topic és comment fogalmainak felelnek meg (É. Kiss 1978, 1981a, 1987). Az inchoatívum (topic) nem kötelező elem, a mondatzöm (comment) kötelező.

Brassai egyetlen elsőrendű hangsúlyt enged meg a magyar mondatban: ez vagy az igére, vagy az ige előtti bővítményre, tehát a mondatzöm első tagjára, az ún. „jelzőre” esik (Brassai 1888. 24; vö. 1889. 343). Ez azonos az É. Kiss-féle fókuszpozícióval vagy F-pozícióval a comment élén. Brassai szerint az ige mögötti bővítménnyel legfeljebb másodrendű hangsúlyt kapnak (1888. 27; vö. 1889. 398), az inchoatívum pedig még másodrendű hangsúlyt sem kaphat (1889. 399). Mindezt az (1) ábra foglalja össze:

2. A magyar mondat hangsúlyozásának ezzel a jellemzésével Brassai kortársai kezdettől fogva vitatkoztak. Azt senki sem tagadta, hogy a leírt hangsúlyozási lehetőség létezik. A vitatkozók azt kifogásolták, hogy a modell más hangsúlyozási lehetőségekre nincsen tekintettel, holott a Brassai által leírt hangsúlyozás nem az egyetlen, de még csak nem is az alapvető lehetőség.

Így éles vita kerekedett a magyar mondat hangsúlyozás dolgában Brassai és Joannovics György között. A vita egyik oka a szórend és hangsúlyozás kölcsönhatásával volt kapcsolatos. A vitának ez a része a mi vizsgálódásunk szempontjából kevésbé érdekes, és úgy foglalható össze, hogy Brassai és Joannovics más-más tényezőben vélte megtalálni a magyar szórend kulcsát. Brassai – a Fogarasi-féle hagyományhoz híven – úgy látta, hogy szórendünknek az akcentus (értsd: a hangsúly) a kulcsa (Brassai 1889. 343; vö. 1888). Joannovics szerint viszont a szórendet elsősorban a szavak nyelvtani értéke határozza meg (Joannovics 1889. 61; 1903. 17-8). A vitának számunkra érdekesebb vonulata a magyar mondat hangsúlyozásának Brassai által felállított modelljével kapcsolatos.

Joannovics György úgy látta, hogy Brassai „olyan hangsúlyozást teremt, a mely a magyar beszédet megfosztja accentusainak nagyobb részétől” (Joannovics 1889. 103). Szintén Joannovics mondja: „Nemtudott eszme” és ‘másodrendű hangsúly’: Ez a kettő nem illik együvé.” (i.m. 110). Joannovics azt állítja, hogy a valóságban az ige utóbbi bővítmények, ha nem-tudott (azaz új) információt hordoznak, bizony éppúgy elsőrendű hangsúlyt kapnak, mint a zöm élén álló elem: *Ha nem fizetsz ‘te, fizet ‘az öcséd* (1903. 362). (A különböző forrásokból származó példák hangsúlyjelölését egységesítem. A ‘x’ jelet az elsőrendű

hangsúly, a ,x jelet a másodrendű hangsúly, a ‘x jelet pedig a különlegesen kiemelt elsőrendű hangsúly jelölésére használom. V.L.)

Joannovics arra is rámutat, hogy a mondatzöm előtt, az inchoatívumban is állhat elsőrendű hangsúlyú bővítmény, még hozzá több is, ha ezek pozitív természetűek, pl. *Hát ‘ilyenkor is ‘mindig a ‘főcélt kell szem előtt tartani (i.m. 104).*

Joannovicshoz hasonlóan Simonyi Zsigmond (1880) is azon a véleményen van, hogy az inchoatívum hangsúlyos is lehet, ha pozitív jellemű kifejezés(pl. *nagyon, annyira, sok, mind,* vagy *is*-sel kapcsolt fogalom) áll benne; továbbá, hogy a mondatzömben is lehetséges több egyforma hangsúly. Tanulságos e tekintetben Simonyi összefoglalása az ige + igekötő szerkezet hangsúlyozási lehetőségeiről és ezek okairól. Ezek összefoglalására az ún. „fordul elő” kérdés adott alkalmat. Simonyi egyik korábbi mondatában (*Az é mélyhangú mondatokban is fordul elő*) a *fordul elő* szerkezetet többen kifogásolták. Válaszában Simonyi (1884) megállapítja, hogy az ige + igekötő szerkezetnek négyféle hangsúlyozása lehetséges, és a négy lehetőség között olyan is akad, amelyben az elülső ige hangsúlytalan és a rá következő igekötő hangsúlyos, meg olyan is, amelyben mind az ige, mind a rá következő igekötő egyformán hangsúlyos. Egy későbbi cikkében (1902) a higgadt, egyenletes hangsúlyozású mondatokat nyomatékotlan, az egy fogalmat különösen kitüntető mondatokat pedig nyomatékos mondatoknak nevezi (i.m. 58. kk.). Brassai véleményével szemben megállapítja, hogy a nyomatékotlan mondat „tüzetes részében” (mondatzömbében) több, egyenlő erejű hangsúly sorakozhat (pl. *Én ‘vittem neki ‘bort; i.m. 123*), sőt arra is rámutat, hogy az ige „előkészítő rész” (inchoatívum) is lehet (pl. *Fordította meg ‘Szász Károly; i.m. 128*). Részletesen elemzi a nyomatékos mondatok négy osztályát, tehát az összefoglaló, kirekesztő, felszólító és kérdő mondatoknak a hangsúlyviszonyait és azok funkcióit (i.m. 59. kk.).

De Joannovicshoz és Simonyihoz hasonlóan vélekedett Balassa József és Kicska Emil is. Balassa szerint az alany és az állítmány ejthető egyforma erővel is (1887-90. 408), más szóval az inchoatívum éppolyan hangsúlyos lehet, mint a mondatzöm. Balassa is elmondja, hogy az állítmány utáni bővítmények ugyanolyan nyomatékot kaphatnak, mint az állítmány (i.m. 418). Balassa szerint Brassai téved, amikor egyedül az állítmány szólamát tartja hangsúlyos résznek, mert „mind az inchoatívumban, mind az egészítményben lehetnek fontos kiemelt részek” (i.m. 431). (Az „egészítmény” Balassánál az ige utáni rész, V.L.)

Kicska Emil (1891) szerint Brassai azért nem ismeri el, hogy a mondatban több elsőrendű hangsúly sorakozhat, mert a mondatokat kérdésekre adott feleleteknek fogja fel! Vagyis Brassai nem érzi a két egyforma hangsúlyt például ebben: a *‘legutolsó parasztnak is ‘öröm volt a dolga*, hiszen ha a mondat arra felel, hogy kinek volt öröm a dolga, akkor csak az elülső hangsúly indokolt, ha viszont arra válaszol, hogy milyen volt a dolga a legutolsó parasztnak is, akkor csak a hátulsó hangsúly tartható meg (i.m. 343). Kicska (i.m. 337-45) az elsőrendű hangsúlynak két fokozatát különbözteti meg: a „mondó” hangsúlyt (pl. *A csikó ‘zabot eszik; i.m. 339*), és az „ellentmondó” hangsúlyt (pl. *A ‘csikó eszik zabot; i.h.; vö. még Kicska 1890. 7. kk.*). Bár a mondó és az ellentmondó hangsúly fonetikailag egyforma erejű is lehet, az ellentmondó hangsúly általában erősebb (1891. 339).

Kicska szerint gyakori jelenség, hogy az ige és az utána álló bővítmény egyforma erejű mondó hangsúlyt kap; így pl. *A ‘vág ‘fát* szerkezet a cselekvés folyamatosságát mutatja (i.m. 386); sőt az sem ritka, hogy az ige utáni bővítmény erősebb hangsúlyt kap, mint maga az ige, pl. *‘vág ‘fát (de nem ‘húst) (i.m. 387); a vásáron vettem két ‘lovat, négy ‘ökröt, egy ‘csikót, húsz ‘juhót (i.m. 394)*. A többiekhez hasonlóan, Kicska az inchoatívum hangsúlyozását illetően is szembehelyezkedik Brassaival, még hozzá nemcsak olyan esetekben, ahol pozitív kifejezésről van szó. Elismeri, hogy az inchoatívum általában valóban gyengébb hangsúlyú, mint a zöm élén álló elem, de azért a kettő hangsúlya egyforma is lehet. Tehát ahelyett, hogy

az *„új országgyűlésen ‘kemény tusák lesznek*, ezt is mondhatjuk: *Az ‘új országgyűlésen ‘kemény tusák lesznek* (1895. 341). Ami a szórend kérdését illeti, abban Kicska sem Brassainak, sem Joannovicsnak nem ad igazat (1891. 294); szerinte a magyar szórendnek nem a hangsúly, de nem is a szavak nyelvtani értéke a kulcs, mert azt csak a kirekesztés és összefoglalás értelmi műveletei magyarázzák meg kielégítően. Ezért mind a *“Jól megtanulta*, mind a *“Jól tanulta meg* mondat helyes, csak az első esetben összefoglalás, a másodikban kirekesztés az értelem művelete (*i.m.* 297-298).

3. Összefoglalva, míg Brassai a magyar mondatban csak egyetlen elsőrendű hangsúlyt enged meg, éspedig a zöm élén álló elemen, addig Brassai kritikusai emellett olyan további hangsúlyozási lehetőségekre hívták fel a figyelmet, amelyekben a mondat több elsőrendű hangsúlyt tartalmaz, illetve amelyekben az egyetlen elsőrendű hangsúly a zöm belsejében az ige utáni elemre esik. Megjegyzem, hogy ezek a vélemények egybecsengenek a 20. századi magyar nyelvészetben található álláspontok túlnyomó többségével is. (Lásd erről Varga 1986: 186).

Az ismertetett véleményekben talált kritikai észrevételek a (2) és (3) pontban gyűjthetők össze:

(2) Nem áll, hogy a mondatzömben az ige után sorakozó bővítmények csak másodrendű hangsúlyt kaphatnak,

a. mert ezek gyakran ugyanolyan hangsúlyt kapnak, mint a mondatzöm elején álló elem, vagyis éppúgy elsőrendű hangsúlyúak lehetnek, mint az;

b. mert ezeknek a bővítményeknek a hangsúlya alkalmasint még kiemelkedőbb lehet, mint a mondatzömben élén álló elem hangsúlya;

(3) Nem áll, hogy az inchoatívumban még másodrendű hangsúlyok sem lehetnek (vagyis hogy az inchoatívum csak hangsúlytalan lehet).

a. mert az itt található bővítmények, ha pozitív jellemű kifejezések, éppúgy elsőrendű hangsúlyúak, mint a zöm élén álló elem vagy a zöm belsejében levő új bővítmények;

b. mert az itt található bővítmények akkor is elsőrendű hangsúlyúak lehetnek, ha nem pozitív jellemű kifejezések, de új információt hordoznak.

Lássuk most a felsorolt kifogásokat sorjában.

4. A (2a) szerint a mondatzömben (tehát az É. Kiss-féle értelemben vett commentben) az ige utáni bővítmények is éppúgy hangsúlyozhatók, mint a mondatzöm elején álló elem. Ez kétségtelen tény. Hogyan magyarázható akkor, hogy Brassai szerint az ige utáni bővítmények csak másodrendű hangsúlyúak lehetnek? Úgy gondolom, a magyarázat a másodrendű hangsúly definíciójában van.

Brassai nem határozta meg az említett hangsúlyfokok fonetikai tartalmát, de az nyilvánvaló, hogy elsőrendű hangsúlyon olyan szótag hangsúlyfokát értette, amely nemcsak hangerejével emelkedik ki a hangsúlytalanok közül, hanem azzal is, hogy dallamot indít. Hogy Brassai a másodrendű hangsúlyon mit értett, azt abból tudjuk meg, ahogy a *Megérkezett a vendég* mondat hangsúlyozását magyarázta. Brassai szerint, ha a *Megérkezett a vendég* mondatban a *vendég* szó „tudandó” (azaz „nem-tudott”, vagyis „új”) elem, akkor a másodrendű hangsúlyt kap (1889. 399). Ha most kijelöljük ezt a mondatot, arra vigyázva, hogy ne csak az igéje, hanem annak bővítménye is új információt hordozzon, tehát pl. válaszként a *Mi történt?* Kérdésre, akkor nagyjából a következő prozódiai megoldást kapjuk:

(4) a Brassai-féle felfogásban:

1
Meg-2
ven-
érkezett a
dég.

.....
zöm

A példa elemzése alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Brassainál a másodrendű hangsúly olyan, mint az elsőrendű, csak gyengébb. A másodrendű hangsúlyú szótag is hangerővel és dallamindítással (elől eső dallam indításával) emelkedik ki a hangsúlytalan szótagok közül, de hangereje valamivel gyengébb és hangmagassága valamivel alacsonyabb, mint az elsőrendű szótagé. Vagyis Brassainál az elsőrendű hangsúly és másodrendű hangsúly között pusztán mennyiségi különbség van, minőségi különbség nincs. Sajnos azonban ezt a tényt Brassai nem tette elég nyilvánvalóvá, sőt tulajdonképpen elfedte azáltal, hogy különböző névvel illette a két, minőségileg nem különböző hangsúlyt. Ezért számos korabeli és későbbi kritikusa úgy vélhette, hogy amit Brassai másodrendű hangsúlynak tart, az minőségileg is más, mint az elsőrendű hangsúly, vagyis hogy a másodrendű hangsúly pusztán hangerő-többlet, dallami kitüntetettség nélkül, vagyis nem igazi akcentus. Ezt kell feltételeznünk, amikor olyan véleményeket olvasunk, mint pl. A már említett Joannovics-idézetek, hogy ti. Brassai „olyan hangsúlyozást teremt, a mely a magyar beszédet megfosztja accentusainak nagyobb részétől” (Joannovics 1889. 103), illetve hogy „‘nem-tudott eszme’ és ‘másodrendű hangsúly’.: Ez a kettő nem illik együvé.” (i.m. 110).

a (2a)-ban összefoglalt kifogás nem merülhet fel, ha elsőrendű hangsúlyúnak tekintünk valamennyi olyan szótagot, amely dallamindító és a hangsúlytalan szótagokhoz képest hangerőtöbbséggel rendelkezik (függetlenül a hangerőtöbblet konkrét mértékétől), másodrendű hangsúlyúnak az olyan szótagokat, amelyek csak hangerőtöbbletükkel emelkednek ki a hangsúlytalanok közül, de nem indítanak dallamot, és hangsúlytalanok az olyan szótagokat, amelyek sem hangerőtöbblettel, sem dallamindítással nem emelkednek ki. Ezt a javasolt új hangsúlyfelfogást (vö. Varga 1994. 492) mutatja az (5) táblázat:

(5)

JAVASOLT HANGSÚLYRSZ.	Hangerőtöbblet	Dallamindító
elsőrendű hangsúly:	+	+
másodrendű hangsúly:	+	-
hangsúlytalan:	-	-

A javasolt új rendszerben tehát az elsőrendű hangsúly a Brassai-féle elsőrendű és másodrendű hangsúlyoknak felel meg; a másodrendű hangsúly és hangsúlytalanság pedig a Brassai-féle hangsúlytalanságnak felel meg:

(6)

JAVASOLT HANGSÚLYRSZ.	BRASSAI-FÉLE HANGSÚLYRENDSZER
elsőrendű hangsúly	elsőrendű hangsúly
	másodrendű hangsúly
másodrendű hangsúly	hangsúlytalan
hangsúlytalan	

Igaz, hogy a mondatzömben az ige után álló elsőrendű hangsúlyú szótagok hangerőtöbblete és induló magassága elmaradhat a mondatzöm élén álló elsőrendű hangsúlyétól, és ezért az ilyen szótagok hangsúlya valamivel gyengébb lehet az utóbbinál. Hogy ennek oka a lesodródás fiziológiai jelensége-e, vagy a Nuclear Stress Rule speciális magyar változata-e, ahogy É. Kiss Katalin (1987-88) feltételezi, vagy esetleg mindkettő, az jelen vizsgálódásunk szempontjából közömbös. A lényeg az, hogy elsőrendű hangsúlyúnak minősítjük mindazokat a szótagokat, amelyek a magyar hanglejtésrendszer valamelyik dallamát (az ún. karakterdallamok valamelyikét) indítják, és a hangerőtöbbletnek bármely értékelhető fokával rendelkeznek.

Az itt javasolt háromtagú hangsúlyrendszerrel a (4) mondat prozódiaját így lehet jellemezni:

(7) = (4) a javasolt felfogásban:

1

Meg-

1

ven-

érkezett a

dég.

.....

zöm

Ebben a rendszerben a *vendég* szó akkor kap másodrendű hangsúlyt, ha pusztán hangerőtöbbséggel emelkedik ki hangsúlytalan környezetéből, de dallamot nem indít, vö. (8):

(8) a javasolt felfogásban:

1

Meg-

2

érkezett a vendég.

.....

zöm

A (8)-ban a *vendég* szó ismert információt hordoz, mert a mondat válasz pl. erre a kérdésre: *Mikor jön már a vendég?* Eszerint a (7) változat az alapvető forma, melyből a (8) változat igen egyszerűen, a második hangsúly redukciójával állítható elő, ahogy a (9) mutatja:

(9)

1

1

1

2

Megérkezett a

vendég.

→

Megérkezett a vendég.

A Brassai ellen irányuló korabeli kritikai észrevételek (2b) pontja szerint a mondatzöm belsejében (az ige után) sorakozó bővítmények hangsúlya alkalmasint még kiemelkedőbb is lehet, mint a mondatzöm élén álló elem hangsúlya. Ilyen a Simonyitól származó példa: *Fordította pedig 'Szász Károly* (Simonyi 1884. 128). Mint korábban javasoltam, az ilyen mondatok főhangsúlyos elemét antifókusznek hívhatjuk (Varga 1982). Ha Brassai megemlítette is a *van 'pénze, van 'háza, van 'telke* példát, ahol a felsorolt főneveken marad csak a hangsúly, az ilyen eseteket érdemben nem tárgyalta. Ez azonban nem is volt dolga, ha csak az alapvető hangsúlyozási formát kereste. Az antifókuszos hangsúlyozás nem alapvető, hanem levezetett prozódiai séma. Mint ilyen azonban közvetlenül érvül szolgál a mondatzöm alaphangsúlyozásának Brassai-féle leírásával szemben. Ha ugyanis Brassait követve azt valljuk, hogy a kiinduló képletben elsőrendű hangsúly áll a zöm élén és másodrendű az ige utáni bővítményen, akkor a levezetéshez két lépés kell:

(10) 1 2 1 1 2 1

Van pénze → Van pénze → Van pénze

Ha viszont az (5)-ben bemutatott hangsúlyrendszert követve azt fogadjuk el alapvető hangsúlyozási formának, amelyben két elsőrendű hangsúly van, a levezetés egyszerűbbé válik:

(11) 1 1 2 1

Van pénze → Van pénze

5. Térjünk most át az inchoatívum prozódijával kapcsolatos kritikai észrevételekre. A (3a) szerint az inchoatívum hangsúlytalanságának a tétele azért nem állja meg a helyét, mert ha az inchoatívumban pozitív jellemű kifejezés áll, akkor az elsőrendű hangsúlyt kap. Az ilyen esetekben É. Kiss Katalin szerint (1987-88) nyilvánvaló a Brassaival vitatkozók tévedése; hiszen „azok a kifejezések, melyeket főhangsúlyos topicnak vélnek, főhangsúlyos kvantifikált kifejezések”, és mint ilyenek, nem az inchoatívum, hanem a zöm részei. É. Kiss szerint „ezeket – legalábbis a *jól*-t, az *egészen*-t és hasonlókat – Brassai F pozícióban állóknak, a fókusz (azaz nála jelző) részének tekintette”. Sajnos, éppen ezért Brassai nem volt ilyen világosan értelmezhető. Mivel lehetetlennek tartotta, hogy a zöm élén az ige előtt, tehát a jelző pozícióban egynél több bővítmény kapjon akcentust (hacsak nem mellérendelt bővítmények azok), Brassai tiltakozott a (12) alatt bemutatott hangsúlyozás ellen:

(12) 1 1

Az állam érdeke is azt kívánta, hogy...

Azt állította, hogy csak a (13a) vagy (13b) helyes (vö. Brassai 1889. 401 – 402):

(13) a. 1

Az állam érdeke is azt kívánta, hogy...

b. 1

Az állam érdeke is azt kívánta, hogy...

Brassai a (13a)-t tartotta valószínűbbnek, és abban a pozitív kifejezést (*az állam érdeke is*) inchoatívumnak tartotta. Mások viszont úgy ítélték, hogy a (12) is helyes. Csakhogy ebben a mondatzöm hangsúlyos része (a jelző avagy az É. Kiss-féle fókusz pozíció) már ki van töltve. Ezt pedig Brassai szerint az inchoatívum előzi meg. Vagyis éppen Brassai alapján hihették a korabeli és későbbi nyelvészek, hogy a (12) pozitívan kvantifikált kifejezése szintén inchoatívum. Ezért mondhatta Simonyi Zsigmond: „ennyiben már most módosítást szenved Brassainak az inchoatívumról adott jellemzése; láttuk ugyanis, hogy van két eset, melyben a z inchoatívumnak van hangsúlya” (Simonyi 1880. 291). (Az egyik esetben *is*-sel

kapcsolt fogalom, a másikon *is* nélküli a pozitív jellemű kifejezés, pl. *nagyon, sok, mind*). Tehát Brassai nem volt egyértelmű a tekintetben, hogy a pozitív jellemű kifejezések az inchoatívumba tartoznak-e, vagy a mondatzömbe. A kérdést É. Kiss (1981c) tisztázta egyértelműen, amikor az ilyen kifejezések számára külön kvantor (vagy Q) pozíciót nyitott a mondatzöm, vagyis a comment élén.

Végül a (3b)-ben megfogalmazott kritika szerint az inchoatívum azért sem lehet kötelezően hangsúlytalan, mert a benne szereplő kifejezések akkor is elsőrendű hangsúlyt kaphatnak, ha nem pozitív jelleműek, de új információt hordoznak, mint pl. Kicska már idézett példájában: *Az 'új országgyűlésen 'kemény tusák lesznek* (1895. 341).

Az a Brassai-féle álláspont, hogy az inchoatívumban nem lehetnek hangsúlyok (még másodrendűek sem), kétségtelenül tarthatatlan. Hogy Brassai miért vallhatta ezt, annak valószínűleg Kicska találta meg az okát, amikor azt mondta, hogy Brassai a mondatokat kérdésekre adott válaszoknak fogta fel. Az ilyen válaszokban az inchoatívum gyakran régi információt hordozó, ismert elem, és mint ilyen, tényleg hangsúlytalan lehet a Brassai-féle értelemben véve. Így például ha a mondatunk válasz a *Mi várható az új országgyűlésen?* kérdésre, akkor a válaszban a Brassai-féle hangsúlytalan inchoatívum a természetes (14a). A javasolt új hangsúlyfelfogásban ez másodrendű hangsúlyú inchoatívumnak felel meg (14b):

(14) a. A Brassai-féle felfogásban:

1
ke-

Az új országgyűlésen

mény tusák lesznek.

.....

inchoatívum

zöm

b. A javasolt felfogásban:

1
2. ke-

Az új országgyűlésen

mény tusák lesznek.

.....

inchoatívum

zöm

Csak hogy még az ilyen esetekben is célszerű egy olyan hangsúlyozási alapformából kiindulni, amelyben az inchoatívum új információt és következésképpen elsőrendű hangsúlyt hordoz. Ez azután másodrendűvé fokozódik le, ha az inchoatívum ismert információt tartalmaz, ahogy a (15) mutatja:

(15) 1 1
Az új országgyűlésen kemény tusák lesznek.

2 1
Az új országgyűlésen kemény tusák lesznek.

Tény, hogy az új inchoatívum elsőrendű hangsúlya gyakran valamivel gyengébb a mondatzöm élének elsőrendű hangsúlyánál. Ettől azonban az általunk javasolt új hangsúlyrendszerben elsőrendűnek kell tekinteni, ha kimeríti az elsőrendű hangsúly ismérveit, azaz a hangsúlytalan szótagokhoz képest hangerőtöbblettel rendelkezik, és dallamot indít. Az elsőrendű hangsúlyok erőbeli eltérések, fonológiai szempontból érdektelenek.

Hogy az inchoatívum elsőrendű hangsúlya gyengébbnek tűnhet a mondatzöm élének elsőrendű hangsúlyánál, annak valószínűleg a következő egyszerű oka van. A mondatban sorakozó elsőrendű hangsúlyú szótagok mindegyike valamivel alacsonyabb szintről indítja a maga eső dallamát, mint az előtte lévő. Ez a lesodródás jelensége. Ha annyi elsőrendű hangsúly van a mondatban, hogy a lesodródás által megkívánt hangterjedelem nem férne bele a beszélő hangterjedelmébe, akkor a beszélő automatikusan megtöri a lesodródást az olyan mondatösszetevők élén, amelyek több mint egy elsőrendű hangsúlyt tartalmaznak. Ha a mondatzömben egynél több elsőrendű hangsúly sorakozik (és általában ez a helyzet), akkor a mondatzöm élén álló elsőrendű hangsúlyú szótag nem sodródik le, és a lesodródás elmaradása nagyobb feltűnőséget, nagyobb prominenciát kölcsönöz neki. A (16) *meg-* szótagja nem (vagy csak kisebb mértékben) sodródik le, és ezért a rajta lévő elsőrendű hangsúly feltűnőbb, mint a (17) *meg-* szótagján lévő, ahol a lesodródás jelentősebb.

(16) 1 1
is- meg- 1
Egy ismerősöm látogatta a ba-
rátját
.....
inchoatívum zöm

Az olyan mondatokban, amelyek teljes egészükben új információt közölnek, és mind az inchoatívumuk, mind a mondatzömük egy-egy elsőrendű hangsúlyt tartalmaz, nem tapasztaljuk az inchoatívum relatív gyengeségét. Ilyen a (17). Ez ugyanolyan dallammal és dinamikával fut, mint a (18), amelyben mindkét elem a mondatzöm része:

(17) 1 1
is- meg-
Egy ismerősöm látogatott
.....
inchoatívum zöm

(18) 1 1
fel- fi-
Csak veszem a zetésemet.
.....
zöm

6. Összefoglalásul a következőket szögezhetjük le: Brassai a magyar mondat egy fontos és jellegzetes hangsúlyozási képletét fedezte fel, amikor azt állította, hogy a mondatzöm élén álló elem elsőrendű hangsúlyú, az azt követő elemek másodrendű hangsúlyúak, az előtte levő inchoatívumban álló elemek pedig hangsúlytalanok. Ez a hangsúlyozás az olyan magyar mondatokat jellemzi, amelyeknek az inchoatívuma ismert információt hordoz. Brassai azonban ezt a képletet abszolutizálta, és az egyedül lehetséges vagy legalábbis alapvető formának tekintette. Ezzel egy túlságosan leszűkítő álláspontot tett magáévá, amellyel kortársai vitatkoztak. Ehhez hozzájárult az is, hogy Brassai nem tisztázta kellő egyértelműséggel a következő két pontot: (a) azt, hogy mi az elsőrendű és másodrendű hangsúly közötti fonetikai különbség, vagyis, hogy az általa előírt másodrendű hangsúly csak erőben különbözik az elsőrendű hangsúlytól, de mindkettő dallamindító; és (b) azt, hogy az ige előtti ún. pozitív jellemű kifejezések nem az inchoatívumhoz, hanem a mondatzöm elejéhez tartoznak. Ezáltal további kritikáknak és félreértéseknek szolgáltatta ki magát.

A Brassai által leírt hangsúlyozási képletnek a mondatzömről vonatkozó részét valóban alapvetőnek tekinthetjük, ha az általa másodrendűnek nevezett és félreértésre alkalmat adó hangsúlyfokot elsőrendűnek nevezzük. Ekkor a mondatzöm hangsúlyozásának többi létező változata könnyen levezethető belőle.

A Brassai-féle hangsúlyképletnek az inchoatívumra vonatkozó része azonban alapvető formának sem tekinthető, mert a hangsúlytalan inchoatívumból (amely Brassai szerint egyedül lehetséges) nem vezethető le sem a másodrendű hangsúlyú inchoatívum, sem az elsőrendű hangsúlyú inchoatívum, pedig mindkettő létezik. Az elsőrendű hangsúlyú inchoatívumból, mint alapformából viszont minden más lehetőség levezethető.

Irodalom

Balassa József (1887–90), *Hangsúly a magyar nyelvben*. NyK. 21: 401–434.

Brassai Sámuel (1863–65), *A magyar mondatról*, II. III. Magyar Akadémiai Értesítő 3 : 3-128, 173-409.

Brassai Sámuel (1889), *Szórend és accentus*. Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztályok köréből 14\9.

Brassai Sámuel (1888), *Szerény észrevételek a „Hangsúly” című értekezés irányában*. Nyr. 18: 341–351, 396–406.

É. Kiss Katalin (1978), *A magyar mondatok egyik szintaktikai modellje*. NyK. 80: 261–286.

É. Kiss Katalin (1981a), *Brassai Sámuel mondatelmélete*. ÁNYT. 13: 91–102.

É. Kiss Katalin (1981b), *Structural Relations in Hungarian, a „Free” Word Order Language*. Linguistic Inquiry 12: 185–213.

É. Kiss Katalin (1981c), *Topic and Focus: The Operators of the Hungarian Sentence*. Folia Linguistica 15: 305–30.

É. Kiss Katalin (1987), *Configurationality in Hungarian*. Studies in Natural Language and Linguistic Theory. Dordrecht: Reidel.

É. Kiss Katalin (1987-88), *Még egyszer a magyar mondat intonációjáról és hangsúlyozásáról*. NyK. 89: 1–52.

Joannovics György (1889), *Hangsúly*. Nyr. 18: 61–68, 100–13, 153–60, 200–12, 249–62.

Joannovics György (1903), *Szórendi tanulmányok*. Nyr. 32: 16–19, 215–20, 318–24, 361–69, 486-90.

- Kicska Emil (1890), *Hangsúly és szórend*. Nyr. 19: 6-18, 153-58, 203-09, 390-95, 433-40.
- Kicska Emil (1891), *Hangsúly és szórend*. Nyr. 20: 292-98, 337-45, 385-94, 433-45, 481-91.
- Kicska Emil (1895), *Alany és állítmány*. Nyr. 24: 337-46, 385-91, 435-47, 537-54.
- Simonyi Zsigmond (1880), *Az „is” szórendi szerepe*, Nyr. 9: 289-99, 337-45.
- Simonyi Zsigmond (1884), *„Fordul elő”*. Nyr. 13: 356-64.
- Simonyi Zsigmond (1902), *A magyar szórend*. Nyr. 31: 57-61, 121-29, 180-86, 234-41, 289-301, 359-79, 424-41, 473-96.
- Varga László (1982), *Két szintaktikai pozícióról*. MNy. 78: 159-69.
- Varga László (1986), *Vélemények a magyar mondat hangsúlyozásáról – avagy Brassai és a többiek*. NyK. 88 : 181-88.
- Varga László (1994), *A hanglejtés*. In: Kiefer Ferenc (szerk.) (1994), *Strukturális Magyar Nyelvtan 2 : Fonológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 468-549.